

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Цветанка Луканова Иванова /Ценова/ - професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 1. Педагогически науки

професионално направление 1. 2. Педагогика

докторска програма Специална педагогика

Автор: Марияна Атанасова Стоянова

Тема: „Логопедични интервенции при дисграфия в процеса на групово базирано обучение на ученици в начален етап на образованието“

Научен ръководител: доц. д-р Жана Атанасова Янкова – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-6571 от 19. 12. 2019 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Логопедични интервенции при дисграфия в процеса на групово базирано обучение на ученици в начален етап на обучение“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1. 2. Педагогика, докторска програма „Специална педагогика“. Автор на дисертационния труд е Марияна Атанасова Стоянова – докторантка в редовна форма на обучение към катедра "Педагогика и управление на образованието" с научен ръководител доц. д-р Жана Атанасова Янкова от Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Марияна Атанасова Стоянова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’);

- заповед за записване в докторантура;
- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех отличен (6);
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет;
- публикации 5 броя.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Марияна Стоянова е получила солидно висше образование: завършила е Специална педагогика в СУ „Св. Климент Охридски“ – бакалавърска степен, и Управление на социалните дейности с деца и юноши в ПУ „Паисий Хилендарски“ – магистърска степен; втората и третата ѝ магистратура също са в ПУ и са по Комуникативни нарушения (логопедия) и по Предучилищна и начална училищна педагогика. Трудовият път на М. Стоянова започва в медицината, преминава през социалното подпомагане, а от 2008 г. е насочен към образователната система, където практикува като логопед до 2017 г. Оттогава досега тя е заместник директор на столично училище. Овладеяла е редица практически, административни и творчески умения: за работа с деца със специални образователни потребности и с родителите им, за развитие на езиково-говорни и комуникативни способности при деца и юноши, за осъществяване на консултативна дейност във връзка с изискванията на приобщаващото образование, за прилагане на държавната образователна политика, за управление на човешки ресурси и др. Успешното представяне на М. Стоянова в докторантурата е плод на творческата ѝ зрялост и част от стремежа ѝ към личностно развитие и професионално усъвършенстване.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Нарушенията на писането (а също на четенето и математическата способност) са присъщи на немалобройна група ученици в психо-физическа норма от началното училище, които водят до трайни училищни затруднения, а в дългосрочен план препятстват социалната реализация на носителите на тази патология. Недокрай проучени по своето естество, водещи до емоционално-поведенчески проблеми и често срещани, тези нарушения предизвикват серио-

зен научен и обществен интерес. В такъв смисъл темата на дисертацията е високо актуална и значима както от теоретична, така и от практическа гледна точка, а поставените в нея цели и задачи дават перспективата за натрупване на богат емпиричен материал, който допринася за усъвършенстване на средствата за преодоляване на дисграфичните нарушения и оказване на ефективна помощ на учениците с дисграфия.

Дисертационният труд обхваща 225 компютърни страници и включва 2 теоретични части, една с описание на дизайна на собственото изследване и една с анализ на резултатите, плюс изводи и заключение. Трудът отговаря на изискванията за обем, структура и баланс между теоретичния и емпиричния му компонент.

4. Познаване на проблема

Докторантката е извършила целенасочено теоретично проучване и е изложила значителна по обем и сложна по съдържание информация. Проучени са 137 литературни източника на кирилица и 38 интернет ресурси на кирилица и латиница. М. Стоянова е изминала пътя от личните, собствените наблюдения над нарушенията на писмената реч и училищните затруднения на учениците с дисграфия, към чийто анализ тя подхожда детайлно и систематично. Налице са умения за творческа интерпретация на литературния материал, за анализ на литература от различни научни области: логопедия, специална педагогика, психология, невропсихология, дидактика, начална училищна педагогика, лингвистика, медицина и др. Докторантката се справя с много „тежка“ материя – с научна информация, за която са характерни разнообразието от възгледи, издигнати от разнородни научни позиции. Липсата на единство и на холистичен подход към нарушенията на писмената реч затруднява изграждането на точна представа за тяхната същност. Въпреки това докторантката е успяла да навлезе в дълбочината на тази проблематика и да покаже, че я познава и разбира.

5. Методика на изследването

Изследването е осъществено със серия методи за теоретично и емпирично проучване на проблема, върху който е фокусирана дисертацията. Методите на научното изследване са правилно подбрани, като между тях с най-голямо значение са проксиметричният - анализът на писмена продукция, и методът на сравнението. Методиката на изследването позволява да се изпълнят неговите цели и задачи, да се подложат на проверка издигнатите хипотези и да се достигне до надеждни резултати.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

В увода докторантката обосновава значимостта на разглеждания проблем и представя ключовите понятия, взаимовръзката между устна и писмена реч, основните прояви на нарушенията на писането. Поставена е и стратегическата цел на разработката – създаването на програма за логопедична интервенция, с която да се допринесе за усъвършенстване на инструментариума от средства за преодоляване на дисграфичните нарушения.

В първата теоретична част е осъществен обширен преглед на натрупаните до настоящето знания за нарушенията на писмената реч. Обяснявайки ги, докторантката оперира с терминологията от двата теоретични модела – медицинския и социално-педагогическия, като обяснява връзката между тях и тяхната концептуална основа. Търсейки ориентация в сложната научна теория, обременена с много и разнообразни визии за нарушенията на писането и четенето, съответно и с многообразие от термини, М. Стоянова приема, че дислексията и дисграфията са част от специфичните нарушения на способността за учене. Отделено е внимание на фонетичните и графичните особености на българския език и е направена връзка между основни постулати във фонетиката и въпроса за овладяване на умения за писане, който е разгледан подробно в контекста на проблематиката около ограмотяването в началното училище. Очертана е типологията на писмените грешки по един български автор, но предвид темата на дисертацията, този въпрос би могъл да се проучи по-задълбочено, като се включат и други авторски становища. Също така, повече внимание заслужава и проблемът за причините за поява на нарушенията на писмената реч и способността за учене. В анализа на невропсихологичните и психолингвистичните аспекти на писането и четенето главно място заемат концепциите на водещи руски учени (Цветкова, Виготски, Лурия). Акцент е поставен върху неврологичната организация на процеса писане и върху нарушенията на писането и тяхната симптоматика, чието място е намерено в класификациите на няколко автори от руската логопедична школа. Отново предвид същността на дисертационната тема, би било добре да се анализират и вижданията на други автори (български и англоезични) по този въпрос, тъй като те се различават съществено от тези на руските автори. Същото може да се каже и по тезата за видовете дисграфия – изложеното становище на Лалаева не изчерпва този научен проблем.

Общата педагогическа култура на докторантката е изявена във втората теоретична част – при анализа на обучението в група, което тя представя от дидактични и от психологични позиции през призмата на трудовете на няколко български автори. Компетентността на М. Стоянова в контекста на логопедията пък личи от текста, посветен на логопедичната диагностика и логопедичната интервенция. Много впечатляващ по своята пълнота и съдържа-

телност е пасажът на стр. 95-116, в който е изложена цялостна система за работа по преодоляване нарушенията на писмената реч със съответните направления и конкретни методи, използвани за тази цел.

Програмата на изследването се гради върху ясно изразена цел, подкрепена от 13 изследователски задачи, с които се обхващат изчерпателно детайлите на емпиричното изследване. Хипотезите са 3 на брой, едната от които има нулев вариант. Те са правилно формулирани и включват логически обосновани очаквания към резултатите. В съзвучие с набелязаните цел, задачи, хипотези са методите, чрез които се събират данните от изследването. Компонентите на изследователската програма са в логическа взаимовръзка и дават добра основа на емпиричната част на разработката.

Събирането на емпиричните данни е осъществено в рамките на два организационни етапа:

1. Констатиращ експеримент, чрез който са проверени уменията за писане на 1376 ученици от втори, трети и четвърти клас посредством диктовки (и препис, при учениците от втори клас), и въз основа на броя допуснати грешки е селектирана група ученици с вероятна дисграфия.

2. Обучаващ експеримент, по време на който е приложена разгърната корекционно-терапевтична програма за преодоляване на дисграфичните нарушения при 32-ма ученици с предполагаема (вероятна) дисграфия и са отчетени резултатите от приложението на програмата, изразяващи се в значително подобрене на уменията за писане при тези ученици.

Текстовете, чрез които са събрани емпиричните данни, отговарят на изискванията за съответния етап на обучение, в който са участниците в изследването.

Броят на писмените грешки е водещ критерий в анализа на данните. Грешките са класифицирани по вид на базата на една популярна у нас типология на видовете писмени грешки (на Якимова), а по брой са ранжирани в 6-степенна скала, която позволява оперативна ориентация в резултатите от изследването. Те са обсъдени в количествен и в качествен аспект и са представени в 24 таблици, 45 диаграми и 6 фигури, които осигуряват прегледност и яснота.

Последователно е анализирана продукцията на учениците от всеки клас, събрана в етапа на констатиращия експеримент, като в количествено отношение резултатите са обработени до проценти и средни аритметични величини. Качественият анализ тук се простира основно върху категоризацията на писмените грешки (определянето на техния тип). С проследяване динамиката на грешките при писане закономерно се установява намаляването на техния брой

във всеки по-горен клас. Установява се също така процентното разпределение на учениците с дисграфия по класове, както и общият им процент в границите на проучената популация. Резултатът корелира с доказателства, приведени от други български изследователи. Този резултат, както и друг - доказаният от М. Стоянова превес на мъжкия пол над женския по честота на разпространение в областта на нарушенията на писането, свидетелстват за достоверност на данните и за адекватност на използваната от нея изследователска методология. Интересни резултати са получени и във връзка с типологията на писмените грешки, в чиито рамки се наблюдава доминирането на определени видове грешки над други и явната им устойчивост. Този факт също е в съответствие с резултатите на други изследователи и придава достоверност на научните находки, получени от докторантката. Значителен интерес представляват постиженията на групата ученици, с които е извършен обучаващ експеримент чрез комплексна корекционна интервенция. Нейното съдържание е особено важно и то е в общи линии добре описано, но не е изяснена времевата рамка, в която е проведена интервенцията, нито от кого е проведена. Изяснява се, че при повечето от тези ученици е налице значително подобрене, като при някои от тях оценката „вероятна дислексия“ отпада, а други попадат в междинна категория (междиННа с две Н!).

Частта, ангажирана с анализа на резултатите от изследването, показва умението на докторантката да извлича и оценява научни факти, да проследява, интерпретира и излага взаимосвързани емпирични данни и да привежда доказателства, които са убедителни, особено тези, които произтичат от констатиращия експеримент.

Изводите, направени от М. Стоянова, са съдържателни и кореспондират с данните и резултатите от изследването.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Докторантката е оформила 6 приноса от своето изследване. Изразявам съгласие с първите 5 и резерви към шестия принос: нейното изследване не е насочено към оценка на мотивацията на учениците с дисграфия, на техните емоционални и социални подбуди. Възможно е това да се забелязва чрез лично наблюдение на изследователя, но не е установено по методологията за получаване на научни доказателства, вкл. математико-статистически. Като цяло приемам, че работата на Марияна Стоянова е оригинален научен труд с приносно съдържание. Чрез нея са потвърдени научни факти, доказано значими за развитието на теорията на логопедията и за усъвършенстването на логопедичната практика, реализираща се в съвременните условия главно в рамките на приобщаващото образование. Разработката има принос към усъвършенстването на логопедичната диагностика. Основният ѝ принос е изработването на

модел на логопедична интервенция с три области на въздействие, който допринася за целенасоченост на логопедичната работа, за избор на конкретни методи и научно-обосновани форми на корекционна терапия.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

По процедурата за защита на дисертационен труд докторантката е представила 5 публикации: три статии в научни списания (две електронни и едно на хартиен носител) и два доклада в сборници с научни материали от конференции. Тематично публикациите обхващат: съдържанието на логопедичната интервенция при нарушена писмена реч; ролята на логопеда в провеждането на интервенцията и във връзка със сътрудничеството му с началния учител; значението на работата с малка група ученици; резултати от собственото изследване. Статиите и докладите са с пълен текст и не се препокриват по съдържание. Всички публикации са написани на български език и са пряко свързани с темата на дисертационния труд и дисертационното изследване, а като особено значима намирам тази, в която са подробно изложени част от най-важните резултати от изследването. Обемът и съдържанието на публикациите, тяхното оформление и научно-практическите им приноси позволяват публикационната активност на М. Стоянова да се оцени като достатъчна и отговаряща на изискванията за докторантско обучение. С тези публикации тя е запознала заинтересованата общност със същността на своето дисертационно изследване и е навлязла в редиците на начинаещите учени.

9. Лично участие на докторантката

Докторантката е взела активно участие в събирането на научните данни при провеждането на дисертационното изследване и в тяхната обработка, в оценяването и интерпретацията на резултатите. Резултатите са заслуга на докторантката, а при оценяването на собствените си приноси тя е проявила аналитичност и обективност.

10. Автореферат

Авторефератът е с обем от 50 страници, включва текстова част с елементи на теоретичен анализ плюс дизайна на изследването, резултати от изследването, представени в таблици и диаграми, кратки коментари на резултатите, изводи и заключение, приноси и списък на основната цитирана литература. С обема и съдържанието си авторефератът отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд и дава представа за основните резултати, постижения и достойнства на проведеното дисертационно изследване. Като цяло авторефератът е изготвен съгласно изискванията.

11. Критични забележки и препоръки

Препоръчвам при следващи научни изследвания и публикации докторантката да демонстрира по-голяма прецизност в цитирането и описанието на научната литература, с която работи. Не всички автори от списъка на използваната литература са цитирани в текста на дисертацията, което би могло да се приеме, ако бяха изготвени два списъка – на цитирана и на използвана литература (не е лесно да се дадат конкретни примери, тъй като авторите в списъка с литературата не са номерирани). Допусната е и обратната неточност - цитиране на автори, които не са включени в литературния опис (например в публикацията в сборника с докторантски материали). При създаването на текста в теоретичната част има пасаж с неупоменато авторство, които поставят на изпитание научната етика и водят до въпросите: *кой е авторът например на текста на стр. 25-27 (до заглавието); кой е постулирал видовете дисграфия по начина, изложен на стр. 77; най-важното, чие е авторството на една много важна част от дисертацията, простираща се на стр. 95-116 със заглавие „Логопедична интервенция“?* Във връзка с работата с научна литература препоръчвам насочване към по-актуална литература, тъй като тя почива на последните иновации в съответната научна област, докато литературата от по-далечното минало нерядко съдържа вече опровергани тези и отхвърлени научни теории, водещи към заличени пътеки и стихнали дискусии.

Във връзка с процедурата на провеждане на изследването имам въпроси по значими детайли, които не са изяснени в дисертацията: *в какъв период от време е осъществена програмата за логопедична интервенция; с колко на брой логопедични сесии общо и седмично е прилагана; кой е работил с тази група ученици, разпределяйки ги в малки групи?* И накрая: *техният напредък в овладяването на писмената реч само на приложената програма ли се дължи или и на действието на други фактори?*

Относно автореферата, препоръчвам в него да присъстват страница със съдържанието му, за да отговаря напълно на изискванията за такъв вид научна разработка, която остава и като основна публикация върху дисертационния труд, подлежаща дългосрочно на четене и обсъждане.

12. Лични впечатления

Като човек докторантката прави впечатление на открита, комуникативна, информирана съвременна личност с изградени социални умения, коректна и отзивчива в отношенията си с околните, отдадена на професионалните си ангажименти.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Резултатите от изследването откриват перспективата за по-нататъшни разработки в областта на логопедичната диагностика, необходими специално при идентификацията на нарушенията на писмената реч и на способността за учене. С постигнатите приноси в сферата на логопедичната интервенция може да се очаква и да се препоръча изработване на ръководство за логопедичната практика, приложимо в работата с деца със специфични нарушения на писмената реч и ученето, и неговото своевременно внедряване като помагало при извършването на ежедневната работа на практиците.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на всички изисквания на ЗРАСРБ, Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Педагогическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Марияна Атанасова Стоянова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Специална педагогика, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Марияна Атанасова Стоянова в област на висше образование: 1. Педагогически науки, професионално направление 1. 2. Педагогика, докторска програма „Специална педагогика“.

25. 01. 2019 г.

Изготвил рецензията:

Проф. дпн Цветанка Иванова